ङीष्। "नकुलः पिच्छिलो वातनाशी श्लेष्मकपित्तजित्" राजनि॰ तन्मांसगुण उक्तः। २पाण्डोः क्षेत्रे माद्र्यामश्विनीकुमाराभ्यां जाते पुत्रभेदे "ततो माद्री विचार्यैवं जगाम मनसाऽश्विनौ। तावागम्य सुतौ तस्यां जनयामासतुर्यमौ। नकुलं सहदेवञ्च रूपेणा प्रतिमौ भुवि" "पूर्वजं नकुलेत्येवं सहदेवेति चापरम्। माद्रीपुत्रावकथयंस्ते विप्राः प्रीतमानसाः" भा॰ आ॰ १२४अ॰। ३पुत्रे पु॰ शब्दमाला। ४शिवे च "युधिष्ठिरस्य या कन्या नकुलेन विवाहिता" विदग्धमु॰। ५कुलरहितमात्रे त्रि॰ मेदि॰। ६शङ्खिन्यां स्त्री ७कुङ्कुम्यां ७जटामांस्यां स्त्री॰ मेदि॰। ८शङ्खे हेमच॰ जातौ ङीष्। १०नकुलजातिस्त्रियाञ्च।

नकुलाख्या स्त्री न कुलाढ्या। गन्धनाकुल्यां राजनि॰।

नकुलान्धता स्त्री नकुलस्येवान्धता। सुश्रुतोक्ते नेत्रविकाररूपरोगभेदे "यो हुस्वजात्यो नकुलान्धता च गम्भीरसंज्ञा च तथैव दृष्टिः" इत्युद्दिश्य "विद्योतते या तु नरस्य दृष्टिर्दीपाभिपन्ना नकुलस्य यद्वत्। चित्राणि रूपाणि दिवा स पश्येत् स वै विकारो नकुलान्धसंज्ञः" इति लक्षिता नकुलान्ध्यमध्यत्र।

नकुलीश पु॰ कालीपीठस्थे भैरवभेदे "नकुलीशः कालिपीठे दक्षपादाङ्गुली मता" पीठमाला २रुद्रकारे वर्णाभिधानम्। "नकुलीशोऽग्निमारूढो वामनेत्रार्द्धचन्द्रभृत्" तन्त्रसारे (ह्रो) बीजोद्धारः। नकुलेश्वरादयोऽत्र। [त्रि॰।

नकुलेष्टा स्त्री ६त॰। १रास्नायां अमरः। २नकुलस्य प्रिये

नक्क नाशने चुरा॰उभ॰सक॰ सेट्। नक्कयति ते अनक्कत् त। णोपदेशत्वाभावात् प्रनक्कति इत्यादौ न णत्वम्।

नक्त न॰ नज-क्त। रात्रौ "रुचद्दुग्धे दृशे नक्तया चित्" ऋ॰४।११।१ "नक्तया चिदु रात्रावपि" भा॰सप्तमीस्थाने याच्। तत् अकृत्वेनास्यस्य अच्। २व्रतभेदे तद्व्रतकालादि कालमाधवीये निर्णीतं यथा "अथ नक्तं निर्णीयते। तत्र वाराहपुराणे चान्यव्रते पठ्यते "मार्गशीर्षे सिते पक्षे प्रतिपद्दया तिथिर्भवेत्। तस्यां नक्तं प्रकुर्वीत रात्रौ विष्णुं प्रपूजयेदिति"। अत्र नक्तशब्दो भोजनपरः कालपरत्वे प्रकुर्वीतेत्यस्यानन्वयात्। न हि कालः केनचित्कर्त्तुं शक्यते। तस्य भोजनस्य रात्राविति कालविधिः। अतो दिवाभोजनरहितत्वे सति रात्रिभोजनं व्रतस्य स्वरूपम्। अन्यथा अतःप्राप्तस्य रात्रिभोजनस्य विधानवैयर्थ्यात्। तस्य च नक्तभोजनस्य विष्णुपूजनमङ्गम् तत्सन्निधौ पठितत्वात्। तथा होमोऽपि तदङ्गम् "होमं च तत्र कुर्वीत" इत्यभिधानात्। एवं च सति प्रधानाविरोधेन पूजा होमयोरङ्गयोर्दिवानुष्ठानसङ्गं भवति। प्रधानस्य च नक्तस्य कालद्वयं भविष्यत्पुराणे दर्शितम् "मुहूर्त्तोनं दिनं नक्तं प्रवदन्ति मनीषिणः। नक्षत्रदर्शनान्नक्तमहं मन्ये नराधिप!" इति। अस्य च कालद्वयस्याधिकारिभेदेन व्यवस्थामाह देवलः "नक्षत्रदर्शनान्नक्तं गृहस्थस्य बुधैः स्मृतम्। यतेर्दिनाष्टमे भागे तस्य रात्रौ विधिष्यते" इति। अत्यन्तरेऽपि "नक्तं निशायां कुर्वीत गृहस्थो विधिसंयुतः। यतिश्च प्रिथवा चैव कुर्यात्तु सदिवाकरम्। सदिवाकरं तु तत्प्रोक्तमन्तिमे घटिकाद्वये। निशानक्तं तु विज्ञेयं यामार्द्धे प्रथमे सदेति" रात्रिनक्तभोजने व्यासः "त्रिमुहूर्त्तः प्रदोषः स्याद्भानावस्तंगते सति। नक्तं तु तत्र कर्त्तव्यमिति शास्त्रविनिश्चयः" इति तदेवं नक्तव्रतकालौ व्यवस्थितौ। तत्र नक्तं प्रदोषव्यापिन्यां तिथौ कार्यम् तदाह वसुः "प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या तिथिर्नक्तव्रते सदा। एकादशीं विना सर्वा शुक्ले कृष्णे तथा स्मृता" इति। एकादश्यां तु यन्नक्तं तत्रोदयव्यापिनी तिथिर्ग्राह्या तदुक्तं स्कन्दपुराणे "प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या सदा नक्तव्रते तिथिः। उदयस्था सदा पूज्या हरिनक्तव्रते तिथिः" इति। अत्राप्येकभक्तन्यायेन षोडशविधभेदा उत्प्रेक्षणीयाः। मध्याह्नप्रदोषयोरेव भिन्नत्वात्। पूर्वेद्युरेव प्रदोषव्याप्तौ पूर्वतिथिर्ग्राह्या। परेद्युरेव प्रदोषव्याप्तौ परतिथिः। उभयत्र प्रदोषव्याप्तौ परतिथिरेव तदाह जाबालिः "सदैव तिथ्योरुभयोः प्रदोषव्यापिनी तिथिः। तत्रोत्तरत्र नक्तं स्यादुभयत्रापि सायतः" इति। उभयत्रापि दिवारात्रौ च सा तिथिर्विद्यते यत इत्यर्थः। उभयत्र प्रदोषव्याप्त्यभावेऽपि परैव तदाह जाबालिः "अतथात्वे परत्र स्यादसादर्थाच्च यतो हि सेति"। प्रदोषे तदभावेऽप्यस्तमयादर्वागुयतः सा विद्यते ततः सा ग्राह्येत्यर्थः। अस्य च दिवारात्रव्रतत्वेन प्रदोषव्याप्तिवत्सायङ्कालव्याप्तिरपि निर्णयहेतुर्भवतीत्यनेनाभिप्रायेणार्थाद्गत्वा यादित्युक्तम्। दिवारात्रिव्रतत्वं च कूर्मपुराणेऽभिहितम् "प्रदोषव्यापिनी यत्र त्रिमुहूर्त्ता यदा दिवा। तदा नक्तव्रतं कुर्यात् स्वाध्यायस्य निषेधवत्" इति। यद्यप्यत्र प्रदोषकालसायङ्कालौ द्वावेव प्रयोजकौ प्रतिभाषेते